

SOCIALPSYKOLOGIENS VERDENER

Helle Andersen & Sven Mørch

Socialpsykologien er både opstået med og har udviklet sig igennem håndteringen af individualitetens udfordringer imellem personlig funktion og samfundsmæssig integration. Denne problematik er blevet om muligt mere påtrængende i dag. En central udvikling i moderniteten drejer sig om individualiserings ændrede form. Hvor den traditionelle individualiseringsproblematik pegede på, at individet skulle udvikle sin individualitet f.eks. igennem uddannelses- og socialiseringsforløb, så består udfordringen i dag i at sikre individualitetens samfundsmæssighed. Individet er blevet aktør for både sin egen og den samfundsmæssige udvikling.

I artiklen sættes fokus på denne proces og der peges på de to veje, som udviklingen i socialpsykologien må tage: En opmærksomhed på »structuration« eller »organizing« som en etablering af rutiner og herigennem social struktur og en udvikling af de individuelle »kapitaler« som kompetencer for at mestre modernitetens udfordringer.

Forspil

Diskoteket udgør et af socialitetens nye rum, ja måske endda en af de mest markante kontekster for modernitetens individualisering. Diskoteket er en arena, som kræver og muliggør optræden. Og diskotekets arena lever kun med dets deltagere.

Arenaen er et sted, hvor der findes aktiviteter og hvor man gør noget. Man kan indgå i mange arenaer, men hver arena er karakteriseret ved de »numre« der kan fremvises og de rekvisitter, som man bruger. Cirkussets arena lever af sine kendte numre. Af trapetznnummeret, af jongløren, af klovnen, af dressuren og alle de andre numre, som hører hjemme her. Sommetider kommer der nye varianter til, som kan udvikle cirkusset, men det

---

1 En af de nye diskussioner i socialpsykologien handler netop om, hvilket syn eller hvilket begreb, som man skal sætte på konteksten. Er det Goffmans scene, er det Giddens lokale, er det Bourdieus felt eller Strauss' arena. Vores valg tillader sig at lege lidt uforpligtende med de mange seriøse begrebsgørelser, og blot at fremhæve at praksis tilhører kontekster, men leves af mennesker. Se også Mørch, S. 1993, og Mørch, S. & A. deHaas 2000

er dog artistens præstation, måden, som han eller hun udfører nummeret på, som er det afgørende for cirkussets kvalitet.

Som sådan er diskoteket jo først blot et lokale. Hvem fornemmer ikke stemningen i det tomme diskotek. Lysene blinker, musikken råber efter een og det mørke rum udstråler en kolossal intethed. De første i aftenens diskotek skutter sig i et hjørne indtil det sker. Og det sker først når lokalet bliver til en arena.¹ Når de unge bliver lokalets aktører.

Pigerne er klædt ud. De udstråler krop og klæder. Men også drengene er yderst gennemførte. Der hersker ikke tvivl om, at vi har at gøre med konstruktionen af feminitet og maskulinitet. Mange traditionelle analyser ville måske pege på, at de unge er i gang med et seriøst identitetsarbejde. Man ser for sig, hvordan de slæber sig igennem aftenens aktiviteter i forsøget på at finde ud af, hvem de er. Men man kunne måske også forstå diskoteket på andre måder. Diskoteket er en arena for præsentation af sig selv. Ikke blot i Goffmans forstand, som stedet, eller scenen, hvor rollerne spilles og læres. Nej, man er allerede sig selv, når man træder ind, men man præsenterer sig selv inden for den praksis, som arenaen giver. Arenaen definerer hvad der er vigtigt ved at være sig selv og hvad der gør, at man kan være en aktør, som er med til at bestemme, hvordan diskoteket skal være. Man konstruerer sig med diskotekets betingelser.²

Diskotekets musik gør imidlertid nærmest samtalen eller diskursen umulig. Diskoteket bestemmer derfor, at det at præsentere sig selv er at præsentere sin krop, man bliver sin kropslige fremstilling. Tøjet, make-upen er med til at sikre at præsentationen fører til deltagelse i rummet.³

Som sådan peger diskoteket blot på en enkel sandhed. Vi præsenterer os i hverdagen, men hverdagen fortæller, hvad vi skal præsentere os som. Herved er det tydeligt, at diskoteket fortæller den enkle historie, at det handler om at præsentere sig, at vise at man kan deltage, at vise at man er et individ som kan skabe en arena, men det gøres inden for de betingelser, som er arenaernes og samfundets individbetingelser. Og diskoteket er det sted, hvor kroppen og kønnet sættes i centrum.

Det er imidlertid ikke forbløffende. F.eks. Giddens afholder sig ikke fra at skrive, at det netop er en konsekvens af det sen-moderne eller modernistiske samfunds etablering af de rene relationer, at kroppen kommer i centrum. Vi bliver den, vi præsenterer os som, og den som bliver set. Jeg ser dig fordi du ser mig er budskabet. I denne verden bliver mange individuelle kvaliteter og kompetencer, det vi præsenterer os på markedet

---

2 Ikke mindst er hele den konkrete setting blevet central i moderne socialpsykologi-er. Både »forhandlingerne« om køn og klasse og forhandlingerne med »aktanterne« er blevet til en særlig konstruktionistisk retning.

3 Interesen for artefakter eller »aktanter« som ikke-humane aktører kaldes i moderne socialpsykologi. Se. f.eks. Latour, B. 1991, Latour, B. 1987, Döpping, J. 1998, Döpping, J 1996 Mørch, S. & A. deHaas, 2000, Law, J. 1994.

med. Vi er ikke kendt i vores sociale miljø, vi er på vandring i globaliteten og må være klar til at vise os frem og herved at tage verden i besiddelse.⁴ Og her bliver kroppen en central bærer af vores individualitet. Tanken er derfor ikke, at vi søger vores identitet ved at arbejde hårdt om aftenen på diskoteket, men at vi retrospektivt kan se, at vi bliver den, som vi præsenterer os som. Identiteten bliver en form for styrke eller måske begrænsning i vores præsentation.

Dette forhold bliver så meget tydeligere, når vi er opmærksomme på, at den individuelle præsentation på diskoteket begrænses til det aspekt af vores individualisering, som kan komme frem her. Diskoteket bliver et marked, hvor vi sælger os selv som varer, og hvor andre kan vælge os ud fra vores indpakning eller andre kvaliteter. Men som på alle andre åbne markeder fører dette til ulighed. Globalt oplever vi, at markedsøkonomien fremmer ulighed frem for lighed, og også på diskomarkedet etableres der en modsætning mellem dem, der sælger, og dem der ikke bliver solgt. Når man nu er opmærksom på, at vores individualisering er knyttet til dette diskotekets marked, er det jo ikke så mystisk, at markedets ulighed fører til helt forskellige individualiseringer. Diskoteket viser hvordan markedsførelsen specificerer de kvaliteter, som etablerer individualiseringen og derfor etablerer forskellen på succes og fallit. De tynde og kønne får det hele, og de andre får ingen ting.

Selv om alting måske gentager sig, så er denne situation på visse måder ny. Den fortæller nemlig en ny historie. Igennem dette århundrede har udfordringen bestået i at sikre eller tilkæmpe sig en individualitet, en viden og uddannelse, som gjorde, at man fik handlemuligheder i verden. Men i dag har vi måske opnået denne individualisering, hvorfor udfordringen består i at etablere de strukturer, som individualiseringen kan folde sig ud i. Som vi mere og mere oplever det i modernitetsdiskussionerne, så er vi optaget af at »ordne« verden.⁵ Institutionerne er brudt sammen og i stedet hersker der en strukturløshed, som efterlyser en ny institutionalisering eller strukturering, som har individet som sin forudsætning og ikke som sit mål. I dag handler det om at »skabe løsninger, som sætter individet i centrum.«⁶

---

4 Lokaltets-globalitetsdiskussionen har forledt mange til – i internationalismens rette ånd – at pege på modernitetens individualisering som et nyt globalt fænomen. Det kan der være megen sandhed i, men måske er sandheden enklere. Hvis individualiseringen i dag peger på en mere både kontekstuel og personlig selvreference, så kan man jo prøve at spille sig frem alle vegne. Også globalt. Se f.eks. Mørch & Laursen 1998

5 Her er henvisninger vel nærmest overflødige. Modernitetsdiskussionernes påpegnings af »sammenbruddet« af overleveringen, traditionen og fortællingerne førte til en interesse for at forstå modernitetens processer.

6 Igen er henvisningerne mangfoldige. Fra Giddens' *Structuration* over interessen for organizing hos Weick, K. E. 1979, og Sense making hos Weick, K.E 1995, til HRM, Beaumont, P.B 1993, Storey, J 1992.

Herved eksisterer der mange problemer i verden, som de sociale og psykologiske videnskaber vil prøve at forstå. Spørgsmål om, hvordan mennesker kan deltage i den sociale proces, hvilke forudsætninger det kræver og hvilke konsekvenser udfordringerne har for den enkelte. Vi kan sige, at ikke blot individualiseringen, men individualiseringens forandringer og udfordringer er sat til debat. Og det er også tydeligt, at især den videnskabsgren, som bredt betegnes socialpsykologien har været en central aktør i denne debat.

Socialpsykologiens udfordring

Socialpsykologien beskæftiger sig med at forstå mennesker i deres socialitet. At forstå, hvorfor de gør det, de gør. Svaret på dette spørgsmål kan gå i mange retninger, og har gjort det. Man har peget på, at der var tale om drivkræfter i individet som var på spil, at det var grupperne og tilhørsforholdet, som var centralt. Den sociale abe blev billedet på mennesket, som var optaget af at deltage i grupper og at afprøve sin selvforståelse over for andre mennesker. Man har også fokuseret på samfundets organisering og krav og set menneskers udvikling som bestemt af den verden, som både gav dem muligheder og udfordringer. Man har søgt de psykiske problemer som resultater af den sociale verdens spilleregler eller endog som samfundets nødvendige resultat⁷. Men ikke mindst har man set på socialiseringen. Ikke blot i en snæver socialiseringsteoretisk ramme, men som en udviklingsproces, hvor det at gøre »dyret« til menneske har stået måske ikke som den åbenlyse opgave, men dog som en bagvedliggende tankefigur. Elliot Aronsens socialpsykologiske lærebog »The Social Animal« har nok været en af de mest solgte siden dens første udgave i 1972. Men også mange andre tilgange har sat »socialiseringen« som den sociale oplæring på programmet.⁸ Ikke mindst har menneskers biologiske og fysiologiske funktioner været grundlag for et syn på social læring. Individet som artsindivid skulle gøres socialt eller stuerent. Den populære del af socialpsykologien har da også igen og igen valgt at se menneskers opførsel i en sammenligning med forskellige dyrearter, yngelpleje, seksuel adfærd etc. Men ud af alle disse forskellige opmærksomheder ser det dog ud til, at forståelsen af mennesker i deres sociale udvikling har udpeget individualiseringen som en social proces og som det centrale emne.

---

7 Ikke mindst Freud/Marx tiden satte dette perspektiv: Lorentzer, A. 1975, Vinnai, G. 1973, Brückner, P. 1974.

8 Allport, G.W 1954. Eskola. A. 1982.

Individualiseringen i fokus

Ikke mindst inden for det, som vi kan kalde den specielle skandinaviske socialpsykologi, har fokus været sat på at finde og klargøre dette fagområdes centrale tankefigurer og diskursivitet med hensyn til individualiseringens udfordringer. Johan Asplunds bog »Tid, rum, individ och kollektiv« (1983) etablerede dette individualiseringens diskursive perspektiv som det socialpsykologiske perspektiv. Herved åbnedes der for en bred forskningsinteresse omkring den historiske udvikling af tankefigurer og tankeange eller teorier om forholdet mellem samfundslivet og den individuelle udvikling samt ikke mindst for en diskussion af diskursens karakter og kvalitet i den øvrige socialvidenskab.⁹

En konsekvens af denne måde at anskue socialvidenskabens som en særlig forpligtet diskurs på er, at begrebsgørelse og diskurser er med til at forme de overordnede tankefigurer, og at tankefigurerne også etablerer opmærksomheder på samfundsmæssig udvikling. Begrebsliggørelse er en udvælgelse af aktiv opmærksomhed. Begreber optræder ikke blot som passive afspejlinger af »en verden«, men bliver part i en »konstruktion« af det sociale liv.¹⁰

Herved bliver også socialvidenskabens dobbelte gyldighedsproblem tydeligt. Analyserer den verden eller etablerer den den. For at slippe omkring dette problem, så er socialvidenskabens afhængig af både en kvalificeret og historiceret diskurs og af diskursens tæthed til det empiriske grundlag. Teori og empiri knyttes til hinanden.

Den socialpsykologiske diskurs

Når vi ser på socialpsykologien som en etableret videnskabelig og diskursiv aktivitet, så er der ikke tvivl om, at den betjener sig af forskellige tankefigurer i sin udfoldelse af individualiseringens diskurs. Socialpsykologien etableres som en individualitetens diskurs, som derfor søger svar på, hvorfor mennesker gør det, de gør »som individer«, dvs. som individuelt socialt handlende aktører.

---

9 Videreudviklingen af individualiseringens grundfigurer blev ikke mindst begrebet med teorien om social responsivitet. (Asplund, J.: Det sociale livets elementære former. Korpen Göteborg 1987). Derimod blev det ideologikritiske perspektiv især udfoldet af kolleger og efterfølgere i tidsskriftet UDKAST, Dansk Tidsskrift for Kritisk Samfundsvidenskab. København fra 1973 og fremefter.

10 Det er jo oplagt, at det er hele denne aktive begribelsesproces, som bæres frem i den moderne sociale konstruktivisme. Se f.eks. Gergen, K. J. 1991, Gergen, K.G. 1997, Potter, J & M. Wetherell. 1994, Shotter, J. 1993, Stevens, R. 1996. Sapsford, R, A. Still, M. Wetherell, D.Miell & R. Stevens. 1998.

Socialpsykologien sætter sig for at forstå, hvorfor mennesker gør det, de gør.¹¹ Og som Johan Asplund har beskrevet det, så ser det interessant nok ud til, at det var en historisk, samfundsmæssigt etableret nødvendighed af at forstå den moderne individualiserings udfordringer, der lå bag udviklingen af denne særlige videnskabelige tradition omkring århundredskiftet.

Socialpsykologien sneg sig ind imellem sociologien, som søgte at forstå samfundets funktionsmåder, og psykologien, som ønskede at udforske menneskets psyke. Når denne udvikling skete omkring århundredskiftet, så var det sammenhængende med, at der netop på dette tidspunkt skete en nærmest eksplosionsagtig frisættelse af mennesker. Industrialiseringen gav mennesker, og her ikke mindst arbejderbefolkningen, muligheder for at frigøre sig fra forudgående sociale afhængighedsformer. De trådte, som Asplund skriver det, ud af stands- og stændersamfundet og over i et nyt samfund, som i hvert fald ikke umiddelbart syntes videre gennemskueligt. De trådte frem som individer, der i princippet jo kunne gøre, hvad de ville. At de hurtigt blev fanget ind i nye industrielle afhængigheder og herigenom blev bundet i nye former, var netop en problematik, der trængte sig på.

Mennesker omkring århundredskiftet bevægede sig, de blev i et vist omfang aktører eller handlende med deres liv. Individualiseringen begyndte at tegne sig som en udfordring og en mulighed for større dele af befolkningen. Og netop denne udbredelse af individualiseringens mulighed og krav var det, der efterspurgte en bredere videnskabelighed. Spørgsmålet om, hvad folk kunne finde på, og hvordan man sikrede sig at de gjorde det rigtige, blev et integreret politisk og videnskabeligt problem.¹²

Socialpsykologien ser ud til at have udviklet sig med denne moderne verden. Som Asplund skriver det, så satte socialpsykologien sig for at udforske menneskets nye og samtidige bundethed og ubundethed. Ikke blot menneskers frihed, men også deres bundethed måtte gøres til genstand for en systematisk udforskning. Individualiseringens udfordringer blev socialpsykologiens. Socialpsykologien blev det moderne samfunds videnskab.

---

11 Nu er der også sider af socialpsykologien som basalt tager den psykologiske udfordring op, spørgsmålet om, hvorfor jeg/vi er som jeg/vi er, og giver dette spørgsmål nogle sociale perspektiver. F.eks. Katzenelson B. 1994. Og i denne diskurs kan de selvfølgelig læne sig op ad socialpsykologiens teorier og erfaringer, som f.eks gruppepsykologien, attitudeteorien etc. Man kan nærmest tale om, at socialpsykologien befinder sig i en skizofren situation, hvor en psykologisk og en sociologisk tilgang til stadighed opretholder deres beskedne interesse for hinanden. Se f.eks: Mørch, S. 1985, Cartwright, D. 1997, Still, A. 1998.

12 Især spørgsmålet om arbejderklassens frihed eller bundethed kom til at spille en om end indirekte rolle, se Mørch, S. 1985.

Herved viser også nogle af socialpsykologiens »forformer« eller rødder deres betydning for denne udvikling. Le Bons interesse for at styre masserne, at finde ledelsesmodeller for masserne har netop ikke anerkendt det nye fænomens karakter, individualiseringen, men ser nærmest menneskers »frigørelse« som en trussel mod samfundet, en trussel, som måtte bringes til ophør.¹³ Det samme gør sig gældende for John Stuart Mills og Spencers skrifter fra 1800 tallet¹⁴. De leder efter den sociale orden og dens muligheder, men har ikke fundet udviklingens logik, at udviklingen går igennem individualisering. Ja, man kan måske synes, at Durkheims »advarsel« mod individualiseringen og det følgende selvmord befinder sig et sted, hvor individualiseringen stadig mest ses som en trussel mod samfundet.¹⁵ Opsamlende kan man sige, at socialpsykologiens specielle fokus og »opgave« ser ud til at være at udvikle viden om, hvorfor *individet* handler, som det gør.

Op igennem århundredet har socialpsykologien da også tilbudt forskellige perspektiver for og teorier om, hvordan menneskers handlinger skal analyseres. Den har udviklet tankeformer og diskurser. Hver af disse diskurser ser ud til at forbinde samfundsmæssig forandring og udfordring med individuel handling. Ikke i den forstand, at tankefigurer opstår og forsvinder. Nærmere opstår tankefigurer og etablerer sig, fordi de forbinder særlige sider ved det samfundsmæssige liv og særlige interesser omkring social integration med individuel fungeren. Tankefigurer mister derved ikke deres betydning, men suppleres med nye og er derfor med til at gøre den socialpsykologiske diskurs både nuanceret og forvirret.

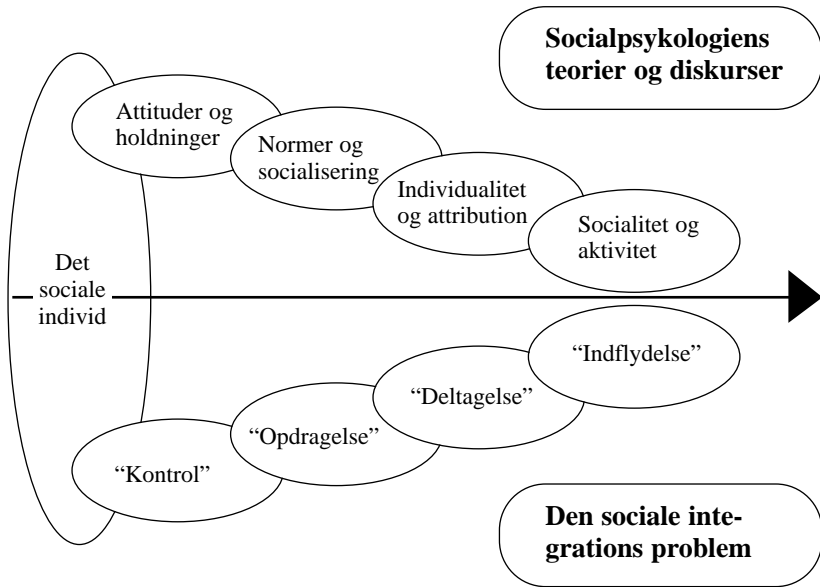
Hvis vi på trods af denne mangfoldighed forenklet skulle fremstille en skitse over den socialpsykologiske diskursudvikling i relation til de samfundsmæssige udfordringer, som historisk har tegnet sig, så er det netop spillet mellem den sociale integrations problematik og dens tankefigurer eller videnskabelige diskurser, som må sættes i fokus:

---

13 De forskellige senere interesser for tilsvarende måder at styre verden på kaldes derfor mere enkelt for manipulationsforsøg (f.eks. Mein Kampf), netop fordi deres pointe er at tilpasse mennesker uden om deres indsigt og vidende. Individualiseringens virkelige pointe er jo at udvikle mennesker til at kunne fungere i samfundet: Skolen står derfor for denne opgave.

14 Se f.eks. Asplunds beskrivelse af le Bon i Asplund, J. 1983 samt Doyle, Ph. 1963.

15 Durkheim, E. 1978, Østerberg, D 1974 etc..

I første række stod opmærksomheden om, at mennesker i det hele taget handlede socialt, dvs. at de var bestemt af deres samvær med andre mennesker. Den menneskelige socialitet – eller den basale sociale responsivitet – blev sat på programmet. Det drejede sig om at finde retningslinier i afklaringen af individets sociale handlinger. Fra Triplett's forsøg på at finde sociogene kræfter¹⁶ til forsøgene på at finde menneskets sociale natur.¹⁷

Den første samlende socialpsykologidiskurs drejede sig om menneskers holdninger eller attituder og den udvikledes i sammenhæng med en interesse i at udforske mulighederne for at styre eller »kontrollere« det nye individ. Attituderne blev set som grunde til handling og samtidig som »nedslag« i den enkelte af hans eller hendes sociale liv lige fra barndommen til særlige konfliktsituationer. Attitudeteorien blev derfor et stærkt kort i den socialpsykologiske diskurs. Den forklarede, hvorfor individet gør det, det gør, og den tilfredsstillende derfor både forklaringsønsker og ind-

16 Se Asplunds beskrivelse i *Tid Rum Individ och Kollektiv* af, hvorledes opmærksomheden rettes mod at finde ud af, hvad der sker når mennesker fungerer i sociale sammenhænge.

17 Se Allport, G.W., 1954.

satspolitik. Individualiseringsfordringen blev til et krav om at udvikle »rigtige« eller »passende« attituder, og holdningspåvirkning blev et umiddelbart interessefelt for videnskaben. Attitudedannelse og ændring blev individualiseringens fokus. Herved udnævnte socialvidenskaben også sig selv til en »videnskab«¹⁸. Videnskabsmanden afdækkede virkelighedens sammenhænge, han stod uden for og gav ideer og gode råd.

Herfra var vejen ikke lang til at udforske den systematiske udvikling af holdninger i forbindelse med menneskers samfundsmæssige opvækst. Attitudeteorien ændrede sig i sammenhæng med en større tiltro til mulighederne for at kunne planlægge samfundslivet til en socialiserings- og normteori. Menneskers attituder kunne formes som de rigtige samfundsmæssige normer i et opdragelsesperspektiv. Socialiseringsteoriene forklarede menneskers handlinger som resultat af deres holdninger/normer, som mere eller mindre bevidst var udviklet i socialiseringsforløbet. Det vil i praksis sige i barndommen. Og inden for rammerne af socialiseringsteoriene opstod så den særlige psykologiske opmærksomhed på, at mennesker i socialiseringen eller opvæksten udvikler en særlig identitet. Hermed var der skabt grobund for en bred teoridannelse til at forklare menneskers handlinger med. De handler, som de gør, fordi de har særlige normer og en særlig identitet, og denne har de forresten, fordi de har været igennem et socialiseringsforløb. Så med denne teori blev menneskers handlinger både forklaret og bortforklaret som menneskelige handlinger: På den ene side forklares menneskers handlinger med, at mennesker er psykiske resultater af deres udviklingshistorie. På den anden side bortforklaredes samtidig, at mennesker var »agenter«, motiverede og intentionelle mennesker, som gjorde noget de ville. Enten var normerne *handlingsdisponerende i sig selv*, eller også blev handlinger udlagt som identitetens resultat og oftest set som iværksat for at sikre identitetens fortsatte eksistens. Med hensyn til det overordnede spørgsmål omkring individualiseringens problem, så blev identiteten som udviklet med socialisering og normdannelse til den teori, der både fokuserede individualitetens grundlag og dens tilpasning.¹⁹ I denne udvikling blev videnskabsmanden til samfundets store pædagog. Det var de opvoksede massers opdragelse, som stod på programmet, og videnskabsmanden pegede på, hvad der måtte gøres for at sikre den sociale integration.

De senere års sociale udvikling har ført til en større vægt på at se mennesker som aktører, der indgår i verden og de sociale og kulturelle sam-

---

18 Det gamle problem i den amerikanske psykologi var jo at ændre status fra human studies til »science«. Se f.eks. Mills, C.W. 1975.

19 Sider af denne dobbelthed omkring motivation og kontrol kan ses hos Asplund, J. 1975.

menhænge og her søger at gøre noget. Den sociale integrations opmærksomhed har bevæget sig fra et opdragende til et deltagende og indflydelsesorienteret perspektiv. I den socialvidenskabelige diskurs er fokus derfor blevet sat på at forbinde menneskers handlinger med deres ændrede samfundsmæssige betingelser omkring demokratisk aktørstatus.²⁰ Altså at prøve at forklare menneskers handlinger ud fra opmærksomheden på, hvilke måder mennesker kan og skal handle på i dag. Individualitetens problematik bliver derfor mere og mere formuleret ud fra et fokus på et enkeltstående fungerende individ i mindre eller større sociale kontekster. I modellen peger vi på, at man måske kan tale om to faser. Den første er optaget af at etablere individets medbestemmelse. Her finder vi i både den symbolske interaktionisme, etnometodologien og attributionsteorien altså udbredte socialpsykologiske diskurser omkring individualitetsudvikling som mellemmenskeligt samspil. Videnskabsmandens rolle er her blevet konsulentens. Han hjælper mennesker til at tage del i det sociale liv.

Den anden fase er måske mere engageret i at placere mennesker som reelle aktører og som ansvarlige parter i de sociale beslutninger. I hvert fald er der mange nyere teorier i socialpsykologien som nærmest udpeger individet som personligt ansvarligt for dele af eller hele verdens sociale konstruktion. Individualiseringsproblematikken handler i dag om at kunne fungere socialt og etablere aktivitet, som skaber det sociale rum. Diskursen står om at blive medkonstruktør. Interessant nok ser det ud til, at hvor individet får en aktørstatus, så antager videnskabsmanden sig en deltager rolle. I forløbet er rollen mellem videnskab og individ blevet vendt rundt.²¹

Denne oversigt skal blot tjene det formål at vise, at individualiseringens spørgsmål forandrer sig, og at vores diskurser og perspektiver på individuelle handlinger derfor også gør det. Der er derfor flere mulige diskurser til rådighed og de griber ikke blot fat i forskellige udfordringer vedrørende den moderne individualisering, men de sætter samtidig den sociale integrations perspektiv i spil.

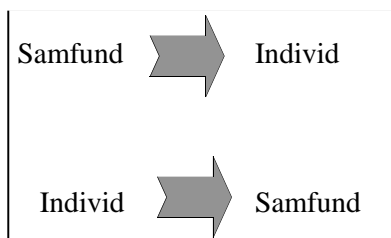
---

20 Spørgsmålet om efterkrigstidens ændringer blev først debatteret i de kritiske teorier (f.eks. Marcuse, H. 1964), men med post-modernismediskussionen er fokus blevet sat direkte på spørgsmålet om individualiseringens forandringer.

21 Det er tydeligt, at de senere diskurser er bygget meget op på en magt – modmagtstænkning eller på tanker om objektkontrol eller subjektkontrol. Ikke blot positivismekritikken og spillet mellem kvantitativ og kvalitativ videnskab var en del af dette spil, men også Foucault diskurserne og deres betydning for konstruktionisterne og de moderne pædagogiske idaler handler om samme bevægelse.

Fra individ til individualitet

Den forandring, som kommer frem gennem socialpsykologiens diskurser kan således karakteriseres som et skift i individualiseringen fra at samfundet skulle sikre individets udvikling til en situation, hvor individet findes og hvor udfordringen består i at sikre samfundet, eller at individet handler samfundsmæssigt.²²

Vi kan se, at i det moderne samfund var opgaven at udvikle individet, en proces, som især blev varetaget af skolen, som gennem læringen etablerede individet. Skolehistorien fortæller derfor også den socialpsykologiske sandhed. Individualisering følger de sociale klassers nedbrydning. Fra 1900 tallets start åbnedes skolerne langsomt for alle sociale klasser, og med »Uddannelse til alle« politikken fra 1970²³ sattes den sidste kamp ind. Alle unge skulle have samme mulighed for at uddanne sig, for at udvikle sig som individer. Ingen klasseskel eller sociale uligheder måtte stille sig i vejen. Og netop denne udvikling var med til at etablere individets anden fase. I og med individualisering ikke længere optræder som mål, handler udviklingen om individualiteten, dens omfang og rettigheder, eller set i samfundsmæssigt lys er opgaven at sikre, at individualiteten sikrer socialiteten. Uddannelsessystemernes moderne verden er fanget i dette dilemma, hvorledes sikres socialiteten samtidig med, at individualiteten accepteres. Og svaret ser ud til at være, de må gøre det selv. Individet må lære at leve socialt. Men det er jo på samme tid denne formulering, som kan skabe problemer. Hvis f.eks. unge kun ser efter private interesser, »hvad er der i det for mig«, så skal der mere end en stærk politistyrke til at sikre samfundets fungerer. Eller vi kunne sige, at socialpsykologien ser stadig ud til at have en vigtig rolle i at analysere og komme med perspektiver for den moderne integrationsopgave.

22 Denne tankegang kan også genfindes i modernitetsdiskussionen, f.eks. hos Beck, U. 1997, Beck, U. A.Giddens & S. Lash 1994

23 Se U-90. 1978.

At etablere strukturen

Og denne integrationsudfordring er det netop, som post-, sen- eller modernitetsteoriene handler om. Hvad sker der, når institutionerne forsvinder til fordel for de individuelle ønsker og perspektiver. Hvad får så tingene til at hænge sammen, eller er opløsning det eneste svar.

For at kunne håndtere disse spørgsmål må den socialpsykologiske diskurs udvikles. Vi må finde den »rigtige« diskurs for den aktuelle individualiseringsproblematik.

Det kan derfor være en ide at gå tilbage til individualiseringsspørgsmålet og tegne et bredere billede af de udfordringer, som findes i dag. En enkel måde at gøre det på er at opsamle nogle af de perspektiveringer omkring moderne individualisering, som har vundet stor indflydelse i de senere års socialvidenskabelige debat.

Hvis vi henter det overordnede billede fra Giddens modernitetsopfattelse i »Modernity and Self-identity«, så kan man, hvis man modstiller det »en ubestemt tænkt fortid«, opstille det som indeholdende i hvert fald 4 hovedpunkter

Fra: Det traditionelle samfund	Til: Det moderne samfund
<i>At finde sig selv i tid og rum: At lære sociale regler</i>	<i>Leve på tværs af tid og rum: Udvikle selv-identitet</i>
<i>Udvikle tiltro til autoriteter som eksperter: Rette sig efter autoriteter</i>	<i>Bruge forskellige typer af ekspertise: Udvikle refleksivitet og selvsikkerhed</i>
<i>Klare konflikter: Lære basale normer og regler knyttet til sociale positioner</i>	<i>Klare konflikter: Udvikle social praksis som kontekstuel "knowledgeabilitet."</i>
<i>Udvikle tillid til dagligdagen: At leve med kvalifikationer inden for traditioner og forventninger.</i>	<i>At integreres socialt: Udvikle individuelle kompetencer og ontologisk sikkerhed.</i>

Denne skitse skal ikke tages som andet end en måde at samle nogle hovedsynspunkter omkring moderniteten på. Men det ser ud til, at flere af disse dimensioner går igen i forskellige modernitetsdiskussioner. Imidlertid fortæller den, at mennesker i dag lever som individuelle aktører, og at dette efterlyser en selvopfattelse, som muliggør bevægelighed i verden. Individet skal ikke kun være i og udvikle sig kontekstuel, men se sig selv som en kontekstuel aktør. Dette kræver en refleksiv forholden sig til verden og andre mennesker. Man skal ikke kun kunne tænke i verden, men især over den og herved være i stand til både at *vælge* eller udvælge ekspertise og sociale relationer. Samtidig bliver det et krav, at man skal kunne udvikle sin praktiske fungeren ud fra viden som en kontekstuel ressource. Det er altså ikke nok at vide noget. Man skal være vidende for en praktisk sam-

menhæng. Endelig bliver det Giddens pointe, at denne moderne individualisering forudsætter individuelle brede handlefærdigheder omkring socialitet og viden, og at disse kun kan udvikles og opretholdes på baggrund af en basal tiltro til omgivelsene. Netop dette sidste punkt peger på, at Giddens som de øvrige modernitetsteoretikere ser sin teori som en kritisk teori. Den stiller krav til omverden.

Mennesker i dag er ifølge Giddens sen-modernitetsteori i fare for at miste deres selvidentitet og deres tiltro til sig selv. De er socialt og individuelt i fare.²⁴ Og svaret på denne situation er at få indflydelse socialt og i sine egne livssammenhænge.

Hvis vi overfører denne brede beskrivelse af modernitetens individualiseringsfordringer til den enkeltes udvikling bliver det tydeligt, at individualiteten i dag ses som et krav om at kunne indgå aktivt i og at kunne etablere sociale kontekster. De-institutionaliseringen efterlyser en ny institutionalisering. Vi kan sige, at det at skabe strukturer, »structuration« i Giddens sprogbrug, eller »organizing« i Weichs terminologi ser ud til at udgøre den særlige nye udfordring for individet. Individualiteten eksisterer i og med at man udvikler sine egne strukturelle betingelser.

Når vi tænker på de diskurser, som individualiseringsspørgsmålet håndteres inden for, viser det sig, at der fremtræder to forskellige måder at anskue mennesker på. I en »traditionel« norm-socialiseringsdiskurs²⁵ vil problemer blive set som et spørgsmål om norm, afvig og (re)socialisering. Individgørelsen i socialiseringen er mislykkedes, og svaret er resocialisering. Hvis vi i stedet ser på »modernitetens diskurs« omkring samfundsmæssig deltagelse og indflydelse står opmærksomheden på at lære mennesker at afklare deres egen indflydelse på deres sociale felter og at blive parter i en konstruktion af deres eget liv. Vi kan tale om, at en »reframingsproces« erstatter en resocialiseringsproces.²⁶

Menneskers handlinger i den traditionelle teori ses som normativt bestemte. Normerne er dispositioner for handling, og derfor er det vigtigt at indlære de rigtige normer i socialiseringsforløbet. I den »moderne« teori vil opgaven være at gøre mennesker reflektive og vidende om deres egne betingelser og herunder reflektive om normernes betydning i etableringen af et moderne samfundsliv. Vi kan tale om en udvikling eller en for-

---

24 Giddens' individopfattelse ser ud til at være lidt uklar. På den ene side efterlyser han ontologisk sikkerhed og på den anden social struktur. Desværre ser det ud til, at hans opmærksomhed på at »strukturere« sig ud af problemerne (i »The Constitution of Society«) er blevet overlejret af mere populære samfundskritiske perspektiver i »Self identity and Modernity«. For en diskussion se Mørch, S. 1994

25 Se Mørch, S. 1994

26 Se Öhlund, T. 1997.

handling af normativitet i relation til etablering eller konstruktion af den sociale kontekst og sig selv som aktør i den.²⁷

På en måde kan vi nu se, at banen er trukket op. Den moderne socialpsykologi griber over et stort spænd. Fra kontrol i visse situationer over læring til deltagelse og aktør. Socialpsykologiens videnskabelighed er bundet i denne henseende.

Om relationer og elementer

Socialpsykologiske teorier kan også ses som historier om, hvordan ting hænger sammen og hvorfor der sker noget. På samme måde som i en romanen, så vil man forklare, hvorfor de får hinanden i slutningen, eller hvem der myrdede godsejeren. Og romanens logik er jo ofte, at der er »den store historie«, men at der også er nogle små. Og de små historier har det ofte med af ændre på den store.

Sådan er det jo nok også i videnskaben. Der er de store historier om moderniteten, men der er også de små empiriske historier, som viser, at der sker en helt masse andre ting, som man ikke har været opmærksom på. Så udfordringen består på mange måder i at formulere »den store historie«, men samtidig være opmærksom på, at den primært tjener som en ramme for de mange muligheder, som ligger under den, og som måske fører til, at man må skrive den om.

En historie er imidlertid en fortælling om, hvordan ting hænger sammen. Om elementer og relationer. Og i socialpsykologien har diskussionerne stået om, hvilke elementer, som skal fokuseres, og hvorledes sammenhænge ser ud. Er det variable, indikatorer, egenskaber eller personer, der skal i centrum og er de sammenhænge, som vi ønsker at forklare som kausale, intentionelle, formidlede etc.²⁸

Den moderne socialpsykologi

Når socialpsykologien studerer spørgsmålet om, hvorfor mennesker gør det de gør, og at denne opmærksomhed handler om at se individualiteten i etableringen af samfundsmæssighed, så bliver det tydeligt, at den moderne socialpsykologi må spørge om, hvordan mennesker bliver aktører i formningen eller organiseringen af socialiteten. Denne proces kræver opmærksomhed på kognitive aspekter, socialt samspil, sproglige aftaler og

---

27 I »reframing processen« er imidlertid de sociale perspektiver ofte uklare. Mange sociale projekter defineres derfor ud fra yderst private perspektiver hos initiativtagerne. Dette kan føre til nye ideologiske tiltag, som bæres af større abstrakte normative strukturer.

28 Se f.eks. Mørch, S. 1993.

diskursive praksisser etc., alle de forhold, som den sociale psykologi er optaget af. Men især efterlyses der en klarere opfattelse af individets plads og rolle, af individualiseringen som individets livshåndtering. Den efterlyser en bedre forbindelse mellem den sociale og den psykologiske socialpsykologi.

Hvis vi anlægger et handlingsperspektiv på socialpsykologien, så består en af dens opgaver i at finde ud af dette handlerum og dets brug af mennesker. Det kræver afklaring af, hvad der er med til at etablere et rum. På den ene side de materielle betingelser, som kommer fra de samfundsmæssige organiseringer eller strukturer, de krav som formuleres igennem sprog, regler, betingelser og sanktioner. På den anden side de forhold, som bliver rummets inventar, mennesker og genstande samt den socialitet som tegnes i rummets diskurser. Endelig er der selvfølgelig de deltagende menneskers aktivitet, deres forudsætninger og perspektiver, som gør spørgsmål om individuelle intentioner og ønsker centrale. I dette rum bliver de nyere teorier tydeliggjorte. For det første er der alle ønskerne om at forstå verden som individernes konstruktion, men hertil kommer opmærksomheden på de måder, som individerne former deres socialitet på. Opmærksomheden på de konsekvenser, som følger menneskelige handlinger. Structuration og organizing perspektiverne viser ikke blot hen til resultater af, at mennesker gør noget, men også hen til det konstruktørperspektiv, som er til stede. Nødvendigheden af at individualiteten konstituerer sig med udviklingen af strukturer og institutioner bliver nutidens parallelitet til den klassiske socialpsykologis opmærksomhed på normerne som individets byggeklodser. Men herved flyttes opmærksomheden også til den individuelle pol, til at se individet som subjekt i den sociale proces.

Et eksempel på en moderne historie:

For at illustrere »historien« og dens muligheder for at forklare den moderne individualisering kan det være centralt at se på den proces som man bredt kan kalde for socialiseringen. Og her kan man tegne nogle historier, som hver for sig fortæller, hvordan social praksis og individualisering udvikles.

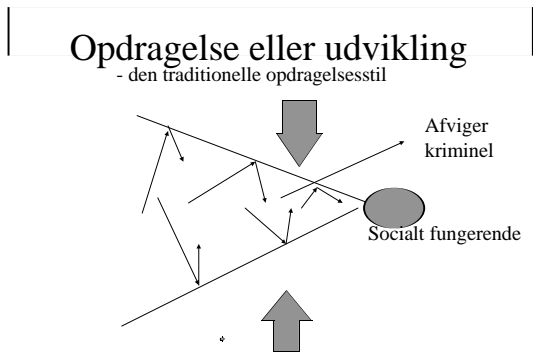
Opmærksomheden på, at der måtte udvikles nogle historier udsprang af en faktisk begivenhed: En pædagog går tur med nogle arabiske indvandrerbørn i 10-11 års alderen. De kommer til et gadehjørne, og lyset skifter til rødt. Hun standser – selvfølgelig – op, men børnene går over. Hun siger: Hov, så I ikke, at der var rødt lys. De svarer: Jo, men der var ingen politibetjent.

Nu kan man jo trække på skuldrene og sige: Nå, hvad så. Men man kan også undre sig og spørge, hvordan vi handler socialt og hvorfor. Vi kan måske ane, at der er større forandringer på spil i de måder, som mennesker fungerer på eller er socialiseret på i moderniteten. Der kan være for-

skellige socialiseringsmodeller på spil. Man kan spørge, hvorfor har vi forskellige sociale praksisser.

Vi kan fortælle den historie, at børn og unge fungerer forskelligt, fordi de indgår i forskellige udviklings/opdragelsespraksisser, som giver individualiseringen forskellige udviklingsbetingelser. Og der er i samfundet i dag forskellige praksisser, som præger vores børn og unge og deres måder at fungere på. Man kan f.eks. pege på tre »prototyper«, som man kan kalde »den traditionelle«, »den borgerlige« og »den moderne«.²⁹ Sådanne modeller er ikke »virkelighed«, men ideer, som vi kan prøve at forstå virkeligheden igennem.

Den traditionelle opdragelsesstil handler om, at børn/unges aktiviteter er forholdsvis frie, men at de så »tilpasses« gennem opdragelsen efterhånden, således at børn/unge lærer at opføre sig »rigtigt«, så de kan klare sig i samfundet.

På mange måde virker denne model positiv. Den fortæller, at socialiseringen tillader stor »frihed« og at børn eller unge så bliver sat på plads, når det går galt. De støder mod en mur eller de »prøver grænser«. Pointen i denne praksis er, at »de voksne« sætter grænser for børn/unge. De voksne kontrollerer situationen. Nogle gange er der måske tale om fornuftige kontroller, men andre gange er der det ikke. Men det er de voksne, der bestemmer. I denne model udvikler de unge ikke en egen »moral« eller opfattelse af, hvorfor nogle måder at fungere på er bedre end andre. Og det problem, som ligger i denne model er da også, at unge måske især kommer til at se det som deres opgave at slippe uden om kontrollen. Hvis socialiseringen ikke lykkes, så bliver de unge »afvigere eller kriminelle« i denne model.

Vi kunne forestille os, at denne model giver ideer til at se f.eks.

a) vores »etniske unges« opdragelse i denne model, og de møder den også i deres relation til samfundet gennem politiet!!

29 Denne opdeling kan også ses som indirekte inspireret af Riesmann, 1954.

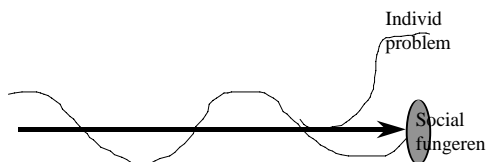

- b) den enlige mor med to børn på 9 og 12 som efter en lang dag lader den 12-årige storebror drille lillesøster 15 gange. Men den 16. gang bliver det for meget *for moderen*, hvorefter hun stikker den store en på kassen og siger, at han ikke må slå lillesøster. Hvad lærer den store: Man må drille 15 gange??. Pointen er selvfølgelig, at denne opdragelsesmodel ikke udvikler de unges egen moral og ansvar og deres forståelse af deres eget (og andres) livsprojekt.

Vi kan også forestille os en anden opdragelsesmodel: Den »borgerlige«. Pointen i denne model er, at opdragelsesprocessen er »tæt«. Der sker en stadig overvågning, som kun tillader den unge af fjerne sig en kort vej fra den rette sti – eller normalbiografien. Og styringsredskabet er en blanding af kontrol og moralsk påmindelse. »Vil du være bekendt at gøre dette mod din mor« – logikken. Resultatet er jo på den ene side en stor personlig ansvarliggørelse for at opføre sig »rigtigt«, men også en fare for at den unge »ikke klarer det« og udvikler individuelle psykiske problemer.

Opdragelse eller udvikling

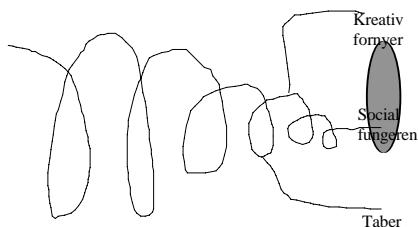
- den "borgerlige" opdragelsesstil

Endelig kan vi pege på den tredje »moderne« opdragelses model. Her er der tale om, at der ligger en nærmest hellig beslutning om, at børn/unge skal lære at træffe deres egne beslutninger, de skal tage ansvaret for deres egne handlinger. Som sådan peger denne model på den nye situation, hvor individet skal lære at det er ansvarlig for udviklingen af samfundet.

Opdragelse eller udvikling

-den moderne opdragelsesstil

Pointen i denne model er da også, at børn og unges selvbestemmelse kommer i fokus. De skal lære at håndtere deres individualitet. Den eneste påvirkning i denne beslutningsproces ser ud til at blive deres kammerater. Herved er de voksne sat ud af opdragelsen. De voksne formulerer det princip, der gør, at de ikke må blande sig. De kan bare stå ved siden af og håbe på, at det går godt – eller at det ikke går skidt. De voksne bliver hermed kronisk bekymrede eller ængstelige. De er til stadighed usikre på, om de unge klarer sig, men de kan intet gøre.

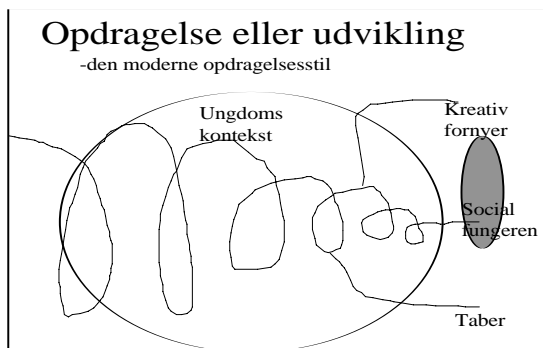
Det de kan håbe på er, at de unges kammerater er ok, (i USA kører man børn rundt til de »rigtige kammerater«) og at de unge opdrager hinanden. Resultatet af denne model er børn og unge, som er stærkt påvirkede af andre børn og unge og af de tilbud, som gives i »verden« som medier og økonomiske interesser (diskoteker), men også uddannelsessystemer. Og resultatet er selvfølgelig ofte unge, som fungerer godt, men også på nye måder, unge som bliver kreative.

Bagsiden af medaljen er imidlertid, at der ikke er noget, der sikrer, at de unge klarer sig. Hvis de ikke klarer sig godt, så er det jo deres eget individuelle problem. Systemet producerer også tabere. Og det ser ud til, at en afgørende faktor bliver »den unge selv«.

Hvis det er i disse »modeller«, at den moderne individualisering etableres, så er det vigtigt at være opmærksom på, hvilke muligheder og begrænsninger, som følger de forskellige modeller. Både for vores forståelse og for mulighederne for at planlægge forskellige typer intervention. Hvis intervention handler om at understøtte praksisudvikling, så er det vigtigt at forstå de praksisser, som eksisterer, for både at udvikle og ændre dem.

Umiddelbart er det oplagt, at den »moderne« model illustrerer den praktiske »moderne« virkelighed. Den peger på børns og unges selvudvikling, på ansvarliggørelse, på fornyelse, på kreativitet etc. Men den forklarer også hvorfor det tit går forkert. Mange børn og unge »klarere det ikke«. Det er da også interessant at se, at den moderne model ikke kan stå alene, selv om den anbefales af alle. Ofte bryder »voksne« ind i modellen ved at bruge teknikker fra den traditionelle model (flere grænser) eller den borgerlige (eget ansvar og udskamning). Dette gælder både i familier, men også i det pædagogiske arbejde.

Nu kunne man selvfølgelig også forestille sig, at man skulle finde svarene på den moderne individualiserings udfordringer ved at understøtte den moderne individualiseringslogik. Paradokset ser ud til at være, at for at kunne gøre noget i en moderne individualistisk opdragelsessammenhæng, så må man overskride individualiseringen ved at arbejde med teksten:

Individualiseringen foregår gennem deltagelse i konteksterne, og ud over at påvirke konteksterne med værdier og viden, så er det tydeligt, at udfordringen består i en kobling imellem at etablere nye strukturer i konteksten og at udvikle den individuelle fungerer igennem at deltage i denne strukturering. Vi kan sige, at en vigtig side ved den individuelle praksis drejer sig om at udvikle den »individualiseringskapital« eller »identitetskapital« som gør, at man kan etablere og bruge de sociale kontekster.³⁰

Det sociale individ som copingagent

Men lige som socialpsykologien udvikler en forståelse af, at individet etablerer sig med sin individualitet, så rejser spørgsmålet sig samtidig, hvilken form, kvalitet og indhold der ligger i den individuelle udvikling og funktion. Vi kan sige, at en af de nyeste udfordringer i socialpsykologien består i at udvikle individualiseringsperspektivet, således at individets udvikling af socialitet og aktørperspektiv sættes i fokus. Den enkelte skal blive subjekt for den individuelle og samfundsmæssige proces. Og det efterlyser kvaliteter i individet eller en personlighedsudvikling.³¹

Den traditionelle socialpsykologi havde sine billeder af, hvorledes individet skulle fungere. Asplund karakteriserede lidt frækt dens syn på mennesker som sociale aber. Nu har den parsonianske socialpsykologi nok overskredet dette perspektiv på flere måder. Det er rigtigt, at Parsons grundopmærksomhed var, at hvis man skulle forstå det moderne individ, så måtte man bytte modellen om »the economical man« med »social

30 Begrebet »Capital of Identity« er Bourdieu inspireret. Det peger som også begrebet self-identity på de individuelle kvaliteter, som må være til stede, men især på, at identitet kan være et aktiv i handlingssammenhæng og ikke blot en form for selvforståelse.

31 Det er især Dreier, O. 1993, som har udviklet personlighedsteorien. Her står personlighed som individuel handleevne.

man«, men det betød samtidig en opmærksomhed på at mennesker måtte lære at tilpasse sig ikke blot som aber i grotten, men som mennesker i et samfund. De måtte udvikle sig til individer, dvs, udvikle en normativt motiveret handlingsevne inden for rammerne af det sociale system.

Hvis vi går lidt tættere på den moderne individualitet, så er det oplagt, at den kræver nye teorier. Bredt set bruges ofte udtrykket, at mennesker skal kunne »cope« med deres liv, kunne »mestre« det. Det moderne liv er langt fra enkelt at håndtere, og det sætter fokus på de forudsætninger hos det enkelte individ – og de sociale relationer – som gør det muligt for den enkelte at slippe helskindet igennem, måske endog rustet tilstrækkeligt til til stadighed at kunne være med til at forandre og udvikle de betingelser, han/hun lever under.

Så den nye vej for socialpsykologien kan vise sig at være at få reetableret nogle af perspektiverne på individet og de individuelle handlingsforudsætninger.

Forsøgene på inden for copingrammen teoretisk og ikke mindst empirisk at gribe og forstå, hvilke disse individuelle forudsætninger er, og hvordan de udvikles, har udviklet sig ad to veje: Fra en stressfokuseret, adfærdsteoretisk tilgang på den ene side og fra en mere sociologisk tilgang på den anden. Copingteorien og begrebet om coping som sådan har sit udspring i den første tilgang, men mere interessant for vort perspektiv i denne artikel er den oprindeligt mere sociologiske. Her har især sociologen Antonovsky ydet centrale bidrag. Han tog i sin teoretiske og empiriske forskning udgangspunkt i spørgsmålet: Hvad er det, der gør, at nogle mennesker kan cope med meget svære betingelser som landflygtighed, ekstrem fattigdom, arbejdsløshed, skilsmisse, dødsfald hos et barn eller andre alvorlige livsforhold uden at bukke under fysisk og psykisk. Mens andre under gunstigere vilkår ikke kan. Igennem sine to hovedværker »Health, Stress and Coping« (1979) og »Unraveling The Mystery of Health« (1987) udvikler han en teori om, at det væsentlige er, hvor stærk en »Sense of Coherence« den enkelte har udviklet og videre udvikler sig med. Ligesom identitetsbegrebet er blevet anerkendt som et legitimt begreb i socialpsykologien, selv om det måske i virkeligheden er baseret på individualpsykologisk tænkning og tilsvarende psykologiske målforestillinger, så er Sense of Coherence – SOC – blevet et centralt begreb, der kan bidrage med socialpsykologiske perspektiver på menneskers handling i verden. SOC kan ses som en særlig udgave af en identitets-kapital tænkning. Dette skyldes måske den parallelitet, som ligger mellem at »cope« krisesituationer, og det som mange ser som en helt overordnet modernitetens krise.

Antonovsky beskriver selv SOC således:

The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring through dynamic feeling of confidence that (1) the stimuli deriving from one's internal and ex-

ternal environments in the course of living are structured, predictable, and explicable; (2) the resources are available to one to meet the demands posed by these stimuli; and (3) these demands are challenges, worthy of investment and engagement.

Tankefiguren om menneskers handling i verden på baggrund af SOC sætter – om end ikke et nyt, så et anderledes – fokus på sammenhængen mellem individuelle, sociale og samfundsmæssige betingelser. I teorien om Sense of Coherence opereres der med de tre elementer: *Forståelse, Håndterlighed og Meningsfuldhed*. Og SOC handler om at etablere en social og samfundsfunderet forståelse, meningsfuldhed og håndterlighed hos det enkelte individ. Disse elementer samles i denne model:

Dynamic Interrelatedness of the SOC Components

Components				
Type	Comprehensibility	Manageability	Meaningfulness	Prediction
1	High	High	High	Stable
2	Low	High	High	Rare
3	High	Low	High	Pressure to move up
4	Low	Low	High	Pressure to move up
5	High	High	Low	Pressure to move down
6	High	Low	Low	Pressure to move down
7	Low	High	Low	Rare
8	Low	Low	Low	Stable

Som det fremgår af modellen, så er de tre funktioner i den individuelle handling – som Antonovsky ser det – alle væsentlige. Som det også fremgår er spørgsmålet om meningsfuldhed dog det centrale. Det er her, motivationen og det enkelte menneskes særlige drivkraft kommer ind. Modellen viser, at en stærk motivation/meningsfuldhed kan »kompensere« for mangler på de to andre områder. Hvorimod styrker på disse felter ikke kan opveje en mangel på motivation. Antonovskys tanke er, at det individ, der har en stærk Sense of Coherence, hele tiden og undervejs i sin udvikling vil have bedre forudsætninger for at styrke sine færdigheder til at klare sig og udvikle sig med sine betingelser.

Allerede her er det nødvendigt, at vi tager nogle forbehold. Antonovsky er som sociolog ikke så velbevandret i psykologien, men han henter her og der, hvad der synes at give stof til eftertanke og til udvikling af de modeller, han har for øje. I denne henseende kan hans teori ses som parallel til Giddens teori, som ser på »ontologisk sikkerhed«. Så skønt Anto-

novsky gerne vil se og forstå handlingsmotivationer og enkelte individers forståelse af deres verden, så falder han måske i den psykologiske grøft, hvor de traditionelle teorier bliver bestemmende for den videre udvikling af tænkning. Men ligesom det kan være et problem for socialpsykologien, hvis vi glemmer de individualpsykologiske perspektiver, så kan det selvfølgelig også være et problem hvis de individuelle forhold taber deres sociale perspektiv.

Før modellens bidrag til socialpsykologiens videre udvikling perspektiveres, er det nok også værd at gøre opmærksom på de i al fald overfladiske ligheder, der kan være mellem denne og f.eks. Giddens model samt den Kritisk psykologiske tænkning om »Handleevne«. ³² I disse teorier om »structuration«, »ordering« m.v., som bl.a. Giddens præsenterer, eller om handling og motivation hos Holzkamp og Dreier, ³³ har interessen for samspillet mellem samfundsmæssige strukturer, sociale relationer og individuelle handlebetingelser været sat i fokus for at søge at gribe fat i netop de individuelle betingelser for, at mennesker handler, som de gør. Og ikke mindst de konsekvenser dette har for individerne selv, deres udvikling og deres fysiske og psykiske sundhed.

Hos Antonovsky kom disse perspektiver især i fokus i hans sidste tid med et bud på, hvordan individuel handling skal ses i sammenhæng med samfundsmæssige betingelser og samfundsmæssig udvikling. Det gjorde han i artiklen »Complexity, Conflict, Chaos, Coherence and Civility«. ³⁴ Det centrale for ham var her at sætte fokus på individuel copingaktivitet set i en socialpsykologisk og ikke mindst informationspsykologisk sammenhæng. Pointen var – set i socialpsykologisk sammenhæng – dén, at når verden bliver mere og mere kompleks og mangfoldig, så giver den også anledning til konflikt hos det enkelte individ. Hvordan skal den enkelte håndtere de mange muligheder, de mange handlingssammenhænge? Det kan resultere i kaos, der hvor en fornuftig løsning ikke findes, men revolveren bliver brugt. Eller: Med en stærk Sense of Coherence er der en måde til at finde frem til udveje af de mange støjsignaler, der sendes. For i Antonovskys model er der tale om støj, som har med menneskers konfliktuelle liv i samfundet at gøre, og som har konsekvenser for deres personlige, individuelle håndtering af det at gøre. »Støjen« kan være skræmmende for den, der ingen mulighed har for at forstå sin aktuelle samfundsmæssige og sociale omverden. Som måske uanset sin forståelse ikke kan bringe sine handlingsplaner i værk, fordi han/hun er set som mindre værd end andre. Eller »støjen« er måske bare for meget.

---

32 Se også Andersen, H. 1994, samt Jartoft, V. 1994.

33 Se f.eks. Holzkamp, K: 1983, Dreier, O. 1993.

34 Antonovsky, A. 1993.

Coherence og Civility bliver kardinalpunkter for Antonovsky. Coherence perspektivet udbygges med opmærksomheden på Civility. »Civility« er Antonovskys moralske oprustning af de mennesker, han henvender sig til. Det gælder om at opføre sig ordentligt, skriver han til slut i den tidligere omtalte artikel. En person med en stærk SOC kan komme langt (han nævner her specifikt fundamentalister af forskellig observans). Men – skriver han også om sit eget synspunkt – dette er ikke »science«, det er »values«. Det handler socialpsykologien *også* om.

Det er fristende og har tilsyneladende været det for mange at blive indfanget af en tankegang som Antonovskys. Det samme kendes fra begrebet om handleevne, som har givet et tilsvarende bud på de individuelle forudsætninger for handling i verden.³⁵ Men copingteoriene og de socialkognitive teorier har her i de senere år markeret sig stærkt – med en lighed til og også en mere empirisk funderet basis til forståelsen af det socialpsykologiske kernefelt. Begge teoriretninger – den socialkognitivistiske og copingteoriene – søger at forbinde det forhold, at samfundsmæssige og sociale betingelser udgør handlegrundlaget for individerne med det perspektiv, at individerne selv indgår med og udvikler særlige forudsætninger for at både at opretholde og forandre disse betingelser.

Hvis vi ser på Antonovskys model, så er det tydeligt, at der her er et bud på, hvordan og hvorfor de enkelte individer mestrer deres tilværelse på den ene eller anden måde. Verden, samfundet, de sociale betingelser skal først og fremmest forstås. Og når Antonovsky gennem inspirationen fra informationspsykologien påpeger det for socialpsykologen måske banale, at verdens forandring kan give grundlag for konflikt og »støj« hos den enkelte, så lægger han sig ind i kølvandet på andre, meget tidligere socialpsykologer, som f.eks. Erich Fromm, der italesatte »Flugten fra friheden« (1991, opr. 1960) Lash, der søgte »Haven in a heartless world« (1977) eller David Riesmann (1954) der bekymrede sig for »Det ensomme masse-menneske«. Mens nogle i socialpsykologien har været optaget af reguleringen og styringen af individerne, så har andre socialpsykologisk orienterede forskere været optagede af, hvad dette havde af konsekvenser for de enkelte individer.³⁶

Når vi opholder os ved Antonovskys teori, er det fordi især det sidste er interessant, set fra en socialpsykologisk synsvinkel.

Antonovskys tænkning om en Sense of Coherence som et særligt fundament for individers indgåen i samfundet og handlingslivet har vakt stor genklang i forskning af socialpsykologisk og socialmedicinsk tilgang.

---

35 Holzkamp, K. 1983

36 Mørch, S. At forske i ungdom. Rubikon. København 1985.

Især er det hans påpegning af, at en »stærk« Sence of Coherence (SOC) både er et værn om individet i truende livsforhold – heri kan det ligne andre copingteorier – men også en art sorteringsmekanisme, som gør, at individet på den ene side ikke bliver så angstprovokeret af livsbegivenhederne, men på den anden side også kan tage dem til sig og anvende erfaringer fra dem.

Mens andre copingteorier – som Richard Lazarus, eller Kobosas (1979, 1981 – med fokus på kontrolaspektet) – især er fokuseret på det enkelte individs velbefindende omend inden for gruppen og samfundet, så er Antonovskys teori et bidrag til forståelsen af, hvordan den enkelte på den ene side »klarer sig« men på den anden side også giver en anstødssten til overvejelser over, hvad der er »ret og rimeligt« inden for den verden, det enkelte individ lever i.

Hvis man ser på de spørgsmål, som Antonovskys teori stiller, så er det tydeligt, at netop dette »ret og rimelighedsperspektiv« er til stede i hans spørge og analysemodel:

1. Er det her et problem overhovedet? For nogle personer: Ja. For andre ikke. (Antonovsky nævner bl.a. her et trafikproblem, hvor føreren af bilen objektivt set ingen skyld har).
2. Hvis der er et problem, hvordan skal jeg tackle det? En »stærk« SOC vil give muligheder for en bedre tackling end en »svag«. (Antonovsky henviser her til Banduras: Self-Efficacy, som vi vender tilbage til). Bliver en »tension« til en »stressor«? For den stærke SOC ikke nødvendigvis, men for den svagere måske nok. Her er det værd at bemærke, at de mere individualpsykologiske teories fokus på tension eller stress ikke hos Antonovsky er ensbetydende med stressorer, set som truende for den enkeltes håndtering af sit liv i tilværelsen.³⁷
3. Hvordan er problemet kognitivt og emotionelt sammensat? Antonovsky bestræber sig her på at fokusere en opmærksomhed på, at problemer – som de opstår i et menneskes handlingssammenhæng i verden – naturligvis har både kognitive og emotionelle komponenter i dette individs psyke. Og disse komponenter sætter på den ene side deres spor i, hvorledes individet dernæst handler, men har på den anden side også deres tråde tilbage til individets forudsætninger, her individets SOC.
4. Hvilke er konsekvenserne af de individuelle handlinger, og hvordan giver tilbagemeldingerne et vink om, hvordan personen siden skal forstå sin verden, handle inden for den og udvikle sig i den sammenhæng.

---

37 Antonovskys »salutogene« tilgang indebærer en forestilling om det samfundsmæssige og sociale liv som truende og samtidig udviklende.

Dette sidste område er centralt for en moderne socialpsykologi, som netop ikke kun er optaget af styring og regulering eller ej, men nærmere det enkelte individs kompetence.

Mens en tidlig (men ikke senere) copingteori som Lazarus' ville understrege, at problemer enten kan forsøges løst »problemfokuseret« (overvejende kognitivt) eller »emotionelt«³⁸, så er Antonovskys opfattelse dén, at kognitiv og emotionel erkendelse alment set går hånd i hånd. Mere konkret kan det ene imidlertid også spænde ben for det andet. Han nævner her specifikt emotioner, som vanskeliggør en samlet erkendelse af problemets karakter, f.eks. skam.

Regulerende, styrende eller deltagerorienterede socialpsykologi

I den traditionelle socialpsykologi har der været retninger, der i overvejende grad var optaget af at styring eller kontrol, teorier, som især var optaget af regulering eller opdragelse, teorier, som især fokuserede på deltagelse og teorier, som især satte udviklingen af indflydelse i centrum.

Copingteorier befinder sig inden for de to sidste opmærksomheder. Udviklingen af deltagelse og indflydelse. Antonovskys model har fokus på individuelle betingelser for at leve et samfundsmæssigt liv for de enkelte personer. Hans Sense of Coherence viser hen til de udfordringer der knytter sig til at deltage og at blive medkonstruktør. På denne måde samler han en personligheds- og socialpsykologisk opmærksomhed.

Socialpsykologien bæres nu som tidligere frem af, at verden forandres, og at socialpsykologerne må forholde sig til dette forhold. Når temaer som normativitet, handlingsinteresser, udvikling og måske endda etik bliver centrale, så er det vigtigt, at socialpsykologerne også er part i sagen. Socialpsykologer er, såvel som andre fagpersoner, part i den sag at etablere et nyt univers for diskurser, for tænkning og for dagligdagshandlinger.

Når Antonovsky satte fokus på særlige individuelle forudsætninger for at kunne opretholde eller videreudvikle et liv under vanskelige betingelser, så følger han en udfordring som drejer sig om individets plads i modernitet og senmodernitet, en udfordring som mange har taget op. Og i hans begrebsliggørelse af en Sense of Coherence er der derfor også nødvendige »delementer«, som genkendes fra både socialpsykologien og psykologien.

På denne måde står Antonovsky sammen med andre, der arbejder med og inden for modernitetens udfordringer i socialpsykologien.

Socialpsykologien har mange steder søgt at tage fat på de nye udfordringer for sammenhængen mellem individ og samfund og handlingsbe-

---

38 Se f.eks. Lazarus, R.S. (1966, 1991).

tingelser på en ny måde. Ikke mindst har det været feltet for »den kritiske psykolog«. Interessant nok viser den kritiske psykologi en opmærksomhed på sammenhænge mellem individ og samfund, som kunne ses som parallel til en coping teori som Antonovskys. Hvor Antonovsky har en teori om en Sense of Coherence, der bygger på og er fundament for individets indgåen i samfundet, så har den kritiske psykologi en tænkning om handleevne, der tilsvarende er de klodser, individet har at bygge sit liv og sin handling op på.

Måske er det de samme forhold og støtter, der sættes fokus på i de forskellige nyere teorier. I det kritisk psykologiske perspektiv om handleevne som centralt er konflikter imellem mennesker og i de sociale sammenhænge det mest væsentlige. Hos Antonovsky er menneskers handling i verden og deres psykiske og fysiske befindende det vigtige. Og også hos Giddens, Bourdieu, Foucault, Beck, Gergen etc. står individets udvikling i moderniteten som den den opgave, som mange tager fat i. Og tankerne hos dem minder måske ret så meget om hinanden.

F.eks. vandt kritisk psykologi frem som en løsning på det problem, at psykologien og sociologien ikke passede sammen. »Rigtige« socialpsykologer kunne ikke klare, at Marx stod på den ene side og Freud på den anden. Der manglede en ordentlig socialpsykologi, der både kunne tage individet og samfundet ind på en og samme gang. Med begrebet »handleevne« har den kritiske psykologi givet en skub til en fornyelse af psykologien og socialpsykologien, der både er forståeligt og i samklang med andre teories udvikling.

Det kan naturligvis diskuteres, om begreber som »handleevne« eller »Sense of Coherence«, »structuration«, »ordering« gør en forskel i forhold til den socialpsykologi, som har beskæftiget sig med holdninger, motivation og andet. Men teorierne er med til at sætte ord på nye forhold mellem mennesker og deres verden, med til at etablere en diskurs for modernitetens individ og verden.

Social learning

Denne diskurs er da også blevet videreudviklet hos andre. Men om den hermed er gået frem eller tilbage er det måske svært at vurdere. Den er blevet føjet ind i de sammehænge, som teoretikerne har stået i. Et godt eksempel er Bandura. Oprindeligt var Bandura en socialpsykolog, som med sin empiriske og teoretiske social learning tænkning var et »must« for enhver socialpsykolog. Så blev han glemt! Nu er han kommet frem igen. Og det, der synes at have bragt ham på banen igen, er fokus på individuelle kvalifikationer for at leve et liv under de samfundsmæssige og sociale udfordringer i det moderne samfund, som sætter individet i fokus. Om nogen sætter Bandura fokus på det enkelte menneskes håndtering af sit eget liv.

Banduras nøglebegreb er Self Efficacy. Et begreb der peger på individets fungeren som knyttet til dets »selv-kapital«. ³⁹ Hvor både Giddens og Antonovsky har en grundlæggende sociologisk og sammenlagt her med psykologisk betragtning om, hvordan mennesker handler i deres tilværelse, så går Bandura mere traditionelt socialpsykologisk til værks og forsøger at se på individets sociale perspektiver. Både Giddens og Antonovsky etablerer en sammenhæng mellem de samfundsmæssige/sociale og individuelle betingelser, som tilsammen etablerer en udviklingsproces hos den enkelte, og en proces der »gør en forskel«. Den enkelte skaber måske ikke alle forandringer, men den enkeltes handlinger indgår i en strukturation proces, som både etablerer strukturer og systemer. Banduras arbejder er anderledes. Hans udgangspunkt er individets selvforståelse, og den interesse, hans arbejder gennem de senere år har tiltrukket sig, skal nok ses i sammenhæng med den popularitet tankerne har fået i bl.a. sundhedspsykologi og socialmedicin.

Samtidig er Banduras tænkning i hele sin essens et forsøg på at forene sociale og individuelle handlinger. Udgangspunktet er individets tænke- og handlemåde, men grundlaget er samfundsmæssigt og socialt.

Den store interesse fra sundheds og socialmedicinens side er næppe tilfældig. Sundhed og sygdom står i dag tilbage som individets skæbne, men måske også for mange at se som deres eget ansvar. Man kan jo vælge at spise for lidt eller for meget, man kan træne eller lade være, man kan spise sundt etc. Tanken om, at individet ikke blot kan, men skal kunne øve indflydelse på sit liv og sin sygdom har derfor også ført til forsøg på at vise, at blot vi er glade og tænker sundt, så rammes vi slet ikke af den store sygdom, kræft.

Interessen for at se vores skæbne ud fra individet selv ligger netop bag Banduras teoris popularitet. Og når vi interesserer os for socialpsykologiens verdener, så er individets egen rolle også særlig interessant. Denne rolle og dens udvikling giver Bandura et udspil til at forstå – og forandre. For mens en væsentlig part af socialpsykologien har helliget sig spørgsmålet om, hvorfor mennesker gør som de gør, så er Bandura i høj grad orienteret mod spørgsmålet om, hvorfor individet har det som det har, hvordan forholdet mellem individet og hans/hendes konkrete og aktuelle verden kan ses og forandres. Netop derfor kan en teori som Banduras på en måde ses som noget af det mest individualpsykologiske bidrag, men dog *inden for* socialpsykologien. Den skiller sig derfor også fra f.eks andre og tidligere teorier, som f.eks. psykoanalysen, som ikke befandt sig inden for en socialpsykologisk tænkning. Der var her i bund og grund tale om individualpsykologiske teorier.

---

39 Som er et begreb, Bandura ikke selv benytter.

Det er Banduras teorier imidlertid ikke. I hans teori om »Self-Efficacy« ligger grundtænkningen om – og hvorledes – mennesker styrer deres liv under de betingelser, der nu engang er til stede. Når sundhedspsykologer og socialmedicinere som tidligere nævnt er blevet noget fascinerede af hans tankegang, så er det netop også fordi han går så konkret til værks. Han understreger meget tydeligt, at mennesker ikke blot individuelt kan gøre hvad som helst: Når de »coper«, så er de parter i en social og samfundsmæssig verden. Samtidig er han imidlertid en af de mest grundige forskere inden for socialpsykologien, der faktisk ser på, hvad der giver det enkelte individ muligheder og betingelser for at styre sit eget liv.

Hvor kritisk psykologi og tænkningen om »handleevne« har en tendens til at falde i den grøft, hvor den enkeltes konflikter med verden står frem som det væsentlige, og hvor både Giddens og Antonovsky kommer til at ligge under for det problem, at psykologien bliver hæftet på deres samfundsanalyse, så gør Bandura noget andet, men ganske vist også noget ganske traditionelt: Han peger på hvordan den enkelte gennem opvækst, gruppetilhør og indkooperering i samfundet bliver »sig selv«.

Bandura nævner 4 veje, som kan være mere eller mindre vellykkede. De kan synes banale, men handler om, at det er indgåen i en samfundsmæssig verden, der interesserer ham. Vejene er:

1. Egne erfaringer med, hvad man er i stand til at klare
2. Modelindlæring: Man kan lære af andre
3. Verbal overtalelse: Andre kan overtale eller forsikre én, eller man kan selv
4. Dæmpelse af stress v.h.a. fysiologiske midler

Når det er interessant at tage teorier som Banduras ind i en socialpsykologisk diskurs, så har det i det mindste to grunde:

Den ene er, at socialpsykologien lider under en mangel på psykologisk basis, og som før nævnt har den ofte kun været tilføjet som noget sekundært, selv når teoretikerne selv var de første til at fremhæve indvendingheden mellem psykisk og samfundsmæssig udvikling. Dette giver et »carte blanche« til mere eller mindre spøjse psykologiske tænkemåder, der kan supplere det i forvejen ganske godt opdaterede socialpsykologiske fundament. Eller det giver frit løb for egentlig ganske traditionelle tænkemåder, som er hentet fra individualpsykologiske teorier, man har svært ved at gøre nogen kritik gældende overfor – som f.eks. Giddens »Basic trust« m.v.

Den anden er, at socialpsykologien i sin oprindelse og i sit væsen også er en anvendt videnskab. Naturligvis hviler den på almene socialpsykologiske, sociologiske og psykologiske betragtninger. Men den *vil og skal* noget i praksis med sit ståsted og sine perspektiver. Det betyder ikke, at socialpsykologien ene og alene er en videnskab, der umiddelbart skal kunne »bruges til noget«. Men med inddragelse af de forskere, vi har

nævnt, har vi også peget på det forskningsmæssige og mere almene og socialhistoriske grundlag, socialpsykologien drager nytte af. Men en teori som Banduras peger også på den aktuelle nytte af socialpsykologien. Der er ikke tvivl om, at dette er en væsentlig basis for den succes, teorien om Self-Efficacy har opnået. En sådan teori handler om, hvordan mennesker handler inden for deres verden. Denne teori har så sine problemer knyttet til sig, fordi den alligevel kommer til at separere samfund og individ – individet kommet lidt meget i ansvarligt fokus. Men det er dog et godt forsøg på i anvendeligt perspektiv at sætte individ og handlingssammenhæng sammen.

Perspektiver

Og så er vi tilbage igen til *socialpsykologiens verdener*. Moderniteten har ændret og måske opløst etablerede strukturer og i stigende grad sat individet i fokus, både som udleveret og som subjekt for sin og samfundets fremtid. Individets samfundsmæssige fungeren er blevet både den individuelle og politiske opgave. Dette har rejst to udfordringer. På den ene side må der foregå en stadig strukturation eller etablering af nye handleformer og sociale strukturer. På den anden side bliver også den enkeltes individualitet, personlighed eller identitet en central forudsætning for at kunne indgå i struktureringsprocessen.

Hvis vi vender tilbage til et handlingsteoretisk perspektiv kan vi se, at udviklingen af nye praksisformer forudsætter både samfundsmæssige betingelser, og etableringen af mening omkring det sociale liv, men også individer, som har styrken til at udvikle praksisser. Styrken til at cope med den nye situation på en sådan måde, at der kan udvikles nye bæredygtige strukturer og praksisformer. Og her er teorierne om, hvordan individet opbygges og opbygger sig selv en nødvendig del. De skal både vise, hvad en »individuel kapital« er, hvordan den bruges, og hvorledes den netop opnår sin kapitalværdi ved at bidrage til etableringen af den strukturation, som både sikrer brugen af strukturelle og individuelle muligheder og overvinder modsætninger og usikkerheder.

Tilbage står så stadig udfordringen for at knytte de specifikke individuelle kapitaler eller kompetencer til de specifikke opgaver som de er kompetencer for. Men dette er måske den empiriske og praksisforskningsmæssige udfordring, der følger efter.

Så nede på diskoteket danser de videre. De etablerer en lille del af virkeligheden og sig selv i samme proces. De udvikler individualiteten, de skaber diskoteket og de skaber deres ungdom. Men de skaber samtidig den overordnede sociale ulighed, som mange modernistiske teorier ikke rigtig er gearret til at se. Modernitetsudfordringen består i at etablere sig og samfundet i samme proces. Og der er ikke tvivl om, at dette er en kompliceret proces, som ikke umiddelbart peger på, at alt bare bliver til harmoni.

LITTERATUR

- ALLPORT, G.W. (1954): The historical background of modern social psychology, in G.Linzey(ed.): *Handbook of Social Psychology*. Vol 1. Cambridge Mass. Addison Wesley.
- Andersen, H.: Coping: Mestring eller afværg. *Udkast 1*.
- ANDERSEN, H. (1986): *Kvindeværd*. Rubikon, København 1986.
- ANTONOVSKY, A. (1993): Complexity, Conflict, Chaos, Coherence, Coercion and Cicity. i *Soc. Sci. Med.* Vol 37, No 8.
- ANTONOVSKY, A. (1979): *Health, Stress and Coping*. Jossey-Bass, San Francisco.
- ANTONOVSKY, A. (1987): *Unraveling the Mystery of Health*. Jossey-Bass, San Francisco.
- ARONSEN, E. (1995): *The Social Animal*. Freeman. N.Y. (opr 1954).
- ASPLUND, J. (1987): *Det sociala livets elementäre former*. Korpan, Göteborg.
- ASPLUND, J. (1983): *Tid, Rum, Individ och Kollektiv*. Stockholm. Kontena.
- ASPLUND, J. (1979): *Teorier om framtiden*. Stockholm. Prisma.
- ASPLUND, J. (1975): Integrationskategorien. *Udkast 1*.
- BANDURA, A. (1996): *A Sociocognitive View on Shaping the Future*. Korean Psych. Association 50th anniversary Conference: Mind Maschine, and Envionment.
- BANDURA , A. (1997): *Self-Efficacy. The Exercise of Control*. Freeman, N.Y.
- BANDURA , A. (1977): Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review* 1977, Vol 84, No 2.
- BECK, U. (1997): *Risikosamfundet*. Reitzel, København.
- BECK , U., A. GIDDENS & S. LASH (1994): *Reflexive Modernisation*. Polity Press. Cambridge.
- BEAUMONT, P.B. (1993): *Human Ressource Management. Key Concepts and Skills*. London Sage.
- BOURDIEU, P. (1997): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University press. Cambridge (opr 1977).
- BRÜCKNER, P (1974): *Kapitalismens socialpsykologi*. Reitzel. København. 1974
- CALLEWAERT, S. (1992): *Kultur, pædagogik og videnskab*. Akademisk forlag. København
- CARTWRIGHT, D. (1997): Introduction to the History of Social Psychology in Hewstone, M., A. S.R. Manstead & W. Stroebe: *The Blackwell Reader in Social Psychology*. Blackwell. Oxford.
- DOYLE, Ph. (1963): *Theories of Political Thought*. London.
- DREIER, O. 81993): *Psykosocial behandling*. Dansk psykologisk Forlag .
- DURKHEIM, E. (1978): *Selymordet*, København.
- DÖPPING, J. (1998): *Læren, Viden og Løsninger*. Psykologisk Laboratorium.(Ph.d. afhandling)
- DÖPPING, J. (1996): *Viden og narrativer som konstruktioner*. I Psyke & Logos 17 (1).
- ESKOLA. A. (1982): *Socialpsykologins grunder- en kritisk granskning*. Almqvist & Wiksel. Stockholm.
- FESTINGER, L. PEPITONE & NEWCOMB (1952). Some consequences of de-individuation in a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47 .
- FROMM, E. (1991): *Flugten fra Friheden*. Reitzel.
- GERGEN, K. J. (1991): *The Saturated Self*. Basic books USA .
- GERGEN, K.G. (1997): *Virkelighed og relationer*. Dansk psykologisk Forlag. København.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and Self-identity*. Oxford: Polity Press. 1991 (Modernitet og selvforståelse. Reitzel København.
- GIDDENS, A. (1987): *The Constitution of Society*. Oxford: Polity Press.
- GOFFMAN, E. (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday. N.Y.

- HERITAGE, C.J. (1987): *Ethnomethodology*. I: Giddens & Turner (eds): *Social Theory Today*. Stanford. Cal.
- HERITAGE, C.J. (1984): *Garfinkel and Ethnomethodology*. Oxford: Polity Press.
- HOLZKAMP, K. (1983): *Grundlegung der Psychologie*. Campus, Frankfurt.
- HOLZKAMP, K. (1983): *Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik*. Stencil. Oversat fra Brown, C.: et al.: Karl Marx und die Wissenschaft von Individuum Marbourg.
- JARTOFT, V. (1994): At forstå sygdom i en praksissammenhæng. *Udkast 2*.
- JENKINS, R. (1994) *Pierre Bourdieu*. Routledge. London.
- KATZENELSON, B. (1994): *Homo Socius*. Gyldendal.
- KOBASA, S.C. et al. (1981): Personality and Constitution as Mediators in the Stress-Illness Relationship. *J.Health Soc.Behavior*.
- KOBASA, S.C. et al. (1979): Stressful life events, personality and health: an inquiry to hardiness. *J. Pers.Soc.Psychol*.
- LASH, C. (1977): *Haven in a Heartless World*. N.Y
- LATOURET, B. (1987): *Science in Action*. Cambridge MA. Harvard University Press.
- LATOURET, B. (1991): *We Have Never Been Modern*. Cambridge MA. Harvard University Press.
- LAW, J. (1994): *Organizing Modernity*. Blackwell.
- LAZARUS, R.S. (1991): *Emotion and Adaption*. N.Y.
- LAZARUS, R.S. (1966): *Psychological Stress and the Coping Process*. N.Y.
- LORENTZER, A. (1975): *Materialistisk Socialisationsteori*. Rhodos København.
- MARCUSE, H. (1964): *One Dimensional Man*. Routledge and Kegan Paul. London. (Det ensomme masse menneske. Gyldendal)
- MILLS, C. WRIGHT (1959): *The Sociological Imagination*. N.Y.
- MØRCH, S. & S. LAURSEN (1998): *At lære at være ung*. Ungdomsringen. København.
- MØRCH, S. & A. DEHAAS (in press): De unge i rummet. I Aagre, W. (ed.). *Nordiske Ungdomsværelser*.
- MØRCH, S. (1985): *At forske i Ungdom*. Rubikon. København.
- MØRCH, S. (1994): *Handlings teorien*. En ny fællesnævner for socialpsykologien. *Udkast nr 1*. København.
- MØRCH, S. (1993): *Hvad vil det sige at undersøge*. *Udkast nr 1*.
- MØRCH, S. (1998): De anderledes egnede. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*. Okt.
- MØRCH, S. (1994): Une theorie de la Jeunesse. I: Hudon, R & B. Fournier: *Jeunes et politique*. L'Harmattan. Paris.
- POTTER, J & M. WETHERELL (1994): *Discourse and Social Psychology*. Sage. London.
- RIESMANN et al. (1954) : *Det ensomme masse menneske*. Gyldendal. København.
- SAPSFORD, R, A. STILL, M. WETHERELL, D.MIELL & R. STEVENS (1998): *Theory and Social Psychology*. Sage London.
- SHOTTER, J. (1993): *Conversational Realities. Constructing Life through Language*. Sage.
- STEVENS, R. (ed.) (1996): *Understanding the self*. Sage London.
- STILL, A. (1998): Historical Origins of Social Psychology. in: Sapsford et al.(eds): *Theory and Social Psychology*. The Open University. Sage. London.
- STOREY, J. (1992): *Development in the Management of Human Resources*. Blackwell, Oxford.
- STRAUSS, A. (1993). *Continual Permutations of Action*. Aldine de Gruyter. New York.
- U-90: Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne. Bind 1 & 2. Undervisningsministeriet 1978
- VINNAI, G. (1973): *Sozialpsychologie der Arbeiterklasse*. Rowholt. Hamburg.

- WEICK, K. (1979): *The Social Psychology of Organizing*. USA McGraw Hill.
- WEICK, K.E. (1995): *Sensemaking in Organisations*. Sage USA.
- WRONG, D. (1970): The oversocialised Conception of Man in Modern Sociology. I: Stone & Faberman (eds): *Social Psychology through Symbolic Interaction*. Illinois.
- ZIMBARDO, P.G. (1969): The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In W.A. Arnold & Levin: *Nebraska symposium on motivation*, vol 17. University of Nebraska Press..
- ÖHLUND, T. (1997): *Normaliseringspraktiker i det moderna samhället*. Umeå Universitet. Tryck WSOY Finland.
- ØSTERBERG, D. (1974): *Emile Durkheims samfunnslære*. Pax Oslo.